

منزلت علوم اجتماعی در گفت‌وگو با دبیران منطقه ۱۳ تهران:

مطالعات اجتماعی

محمود
اردوخانی

در انتهای صف

بر جنبه نظری باید در زندگی انسان کاربرد داشته باشد. هدف من از تدریس علوم اجتماعی این است که بتوانم به دانش‌آموزان مواردی را آموزش دهم که در زندگی بتوانند از آنها استفاده کنند و کاربرد داشته باشد نه اینکه فقط یک سلسله اطلاعات حفظ کنند و بعد هم از یاد ببرند.

کتاب‌های درسی علوم اجتماعی، تا چه اندازه به اهدافی که برای آموزش علوم اجتماعی ذکر کردید می‌پردازند و چه نقاط قوت و وضعی از این نظر دارند؟

● **درویش:** بنده هم سال‌هاست که کتاب‌های جامعه‌شناسی و علوم اجتماعی را در پایه‌های مختلف تدریس می‌کنم. یکی دو سالی است که مطالب کتاب‌ها تغییر کرده‌اند و اهداف خوبی را دنبال می‌کنند مانند کتاب درسی پیش‌دانشگاهی که به فرهنگ غرب و روند آن و اهدافی که در تحمیل خود بر جوامع دیگر دارد، می‌پردازد. اما در پرداختن به مسائل جامعه ایران کتاب‌های درسی خوب عمل نکرده‌اند و انتظارات را برای شناختن جامعه ایران برآورده نمی‌کنند. علاوه بر این، خیلی از مفاهیم کتاب برای دانش‌آموزان قابل درک نیست. درس جامعه‌شناسی پیش‌دانشگاهی را با توجه به حجم بالای کتاب و زمان دو ساعت در هفته، نمی‌توان ظرف شش ماه اول سال آموزش داد. کتاب خوبی است، ولی با این زمان کم و حجم بالا نمی‌شود همه مطالب را تدریس کرد. برای کتاب جامعه‌شناسی ۲ زمان خوبی برای تدریس داریم، اما از نظر موضوعی بهتر بود کتاب جامعه‌شناسی ۲ با کتاب جامعه‌شناسی ۳ جابه‌جا می‌شد. یعنی ابتدا دانش‌آموزان با تعاریف و مفاهیم جامعه‌شناسی آشنا می‌شدند و سپس در سال سوم نظریه‌ها را می‌خواندند. از نظر محتوایی بهتر بود که این جابه‌جایی صورت می‌گرفت.

● **سمیعی:** مطالب کتاب مطالعات اجتماعی با توجه به شرایط سنی دانش‌آموزان که در دوره جوانی هستند، بهتر بود بیشتر جنبه کاربردی داشته باشند تا دانش‌آموزان با اشتیاق بیشتری

اشاره

آموزش علوم اجتماعی در مدرسه چه ضرورت و اهمیتی دارد؟ نظام آموزشی، مسئولان آموزش و پرورش و مدیران مدارس چقدر به این درس اهمیت می‌دهند؟ کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی و جامعه‌شناسی تا چه اندازه قادرند اهداف آموزش علوم اجتماعی را تأمین کنند؟ و بالاخره اینکه آیا معلمان و دبیران علوم اجتماعی از دانش و مهارت‌های لازم برای تدریس این درس برخوردارند؟

این سؤالات را در میزگردی با چهار تن از دبیران علوم اجتماعی منطقه ۱۳ تهران در میان گذاشتیم:

● **فاطمه ملک‌آذری، سرگروه علوم اجتماعی و کارشناس این رشته**

● **معصومه سمیعی، دبیر و فوق‌لیسانس جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی**

● **فیروزه درویش، دبیر و فوق‌لیسانس علوم اجتماعی**

● **مصطفی آشتیانی، دبیر و کارشناس علوم اجتماعی**

آنچه در ادامه از نظراتان می‌گذرد حاصل گفت‌وگو با این دبیران و معلمان است.

درس‌های مطالعات اجتماعی و جامعه‌شناسی چه هدفی را باید دنبال کنند و آموزش این درس‌ها به دانش‌آموزان چه ضرورتی دارد؟

● **ملک‌آذری:** علوم اجتماعی همان‌طور که از نام آن پیداست، در رابطه با جامعه‌ای است که در آن زندگی می‌کنیم. جامعه‌شناسان زیادی در نظریه‌ها و تعاریف خود موضوع و هدف علوم اجتماعی را مشخص کرده‌اند. در همه این تعاریف شناخت جامعه از ابعاد گوناگون مورد توجه قرار گرفته است. به نظر من علوم اجتماعی باید در زندگی ما عینیت خود را نشان دهد و به مسائلی که در جامعه و زندگی با آن‌ها مواجه هستیم، بپردازد. بعضی از علوم فقط جنبه نظری دارند، اما علوم اجتماعی علاوه



تفهیمی و انتقادگرا را با جامعه‌شناسی اسلامی مقایسه می‌کند. کتاب ابتدا ضعف‌های جامعه‌شناسی کلاسیک را مطرح می‌کند و سپس توضیح می‌دهد جامعه‌شناسی اسلامی به دلیل استفاده از انواع عقل به بن‌بست‌های آن‌ها گرفتار نشده است. آیا این مباحث در سطح درک و فهم دانش‌آموزی است که دارد یا مبانی و الفبای جامعه‌شناسی آشنا می‌شود؟ این مطالب واقعاً چه میزان در زندگی روزمره دانش‌آموزان کاربرد دارد؟ ما در دبیرستان می‌خواهیم به چه هدفی برسیم؟ احساس می‌کنم ما ابتدا باید یک آشنایی کلی نسبت به مفاهیم و مبانی این علم به دانش‌آموزان بدهیم، نه اینکه به مکانب و گرایش‌های مختلف بپردازیم. اینکه یک نظریه را ناقص طرح کنیم و بعد هم باز به شکل مبهم و ناقص و با یک مشت جملات و یا پاراگراف‌های ثقیل آن را با نظریه‌های دیگر مقایسه کنیم، ما را به هیچ جا نمی‌رساند و دانش‌آموز را از این درس دلزده و فراری می‌کند.

● **درویشی:** ما در مورد جامعه‌شناسی بحث می‌کنیم. یکی از هدف‌های درس جامعه‌شناسی این است که ما را با مشکلات اجتماعی آشنا کند. ما در حال حاضر مشکلات زیادی در جامعه داریم. بهتر بود دانش‌آموزان با این مشکلات آشنا می‌شدند. من مطالب ارائه شده در کتاب جامعه‌شناسی ۱ را خوب می‌دانم، چون دانش‌آموزان را با نظریه‌ها آشنا می‌کند. هر چند به نظر من بهتر بود این مباحث برای بچه‌های سال سوم طرح می‌شد و کتاب سال سوم برای سال دوم تدریس می‌شد. این جابه‌جایی باعث می‌شود درس خیلی بهتر و اثرگذارتر باشد.

اما مشکلات اجتماعی که فرمودید کتاب‌های درسی جامعه‌شناسی باید به آن‌ها بپردازند، متغیرند.

● **سمیعی:** بله مشکلات متغیرند و اشکال ندارد که کتاب‌های علوم اجتماعی و جامعه‌شناسی ما هم متغیر باشند. اگر جامعه‌شناس به شرایط زمانی توجه نداشته باشد و آن‌ها را ننویسد چه کتابی باید به آن‌ها بپردازد؟ در مطالب کتاب احساس درد وجود ندارند و کتاب به مسائل و مشکلات اجتماعی نمی‌پردازد.

جذب شوند. دانش‌آموز باید احساس کند که مطالب کتاب درسی در جایی از زندگی برایش مفید خواهد بود. من به‌عنوان دبیر سعی می‌کنم برای هر درس و هر سطر آن در زمان آموزش مطلبی ارائه کنم تا با امور اجتماعی و زندگی روزمره مرتبط شود. اما کتاب این کار را نکرده است و مطالب خیلی نظری و کلیشه‌ای هستند؛ به‌ویژه در مبحث نظام اجتماعی. من نمی‌دانم سایر همکاران چگونه کار می‌کنند و آیا به نتیجه می‌رسند یا نه. در بحث نظام اجتماعی مشخص نیست کتاب قرار است به چه نتیجه‌ای برسد. در همین مبحث از تعادل یا عدم تعادل نظام اجتماعی گفته شده، اما ناقص و ابتر رها شده و به نتیجه نمی‌رسد.

● **آشتیانی:** کتاب‌ها قابل استفاده هستند، البته بیشتر برای معلمان نه دانش‌آموزان، در حالی که این کتاب‌ها برای دانش‌آموزان نوشته شده‌اند. به‌خصوص کتاب‌های جدیدالتألیف بیشتر رویکرد فلسفی دارند تا جامعه‌شناسی. در جامعه‌شناسی سال دوم گریزی به فلسفه زده شده که ناتمام مانده است. یعنی بحث فلسفه نظری و عملی را شروع اما ناقص رها کرده است.

در جایی فرق بین جامعه‌شناسی و فلسفه را بیان می‌کند و در درس‌های بعدی، در تقسیم فلسفه نظری و عملی، به الهیات و ریاضیات می‌رسد. اشکال این است که در کتاب درسی از جامعه‌شناسی دور می‌شویم. کتاب جامعه‌شناسی سال چهارم هم بیشتر تاریخ است تا جامعه‌شناسی. در حالی که این مباحث در سال سوم آمده‌اند، اما مجدداً در سال چهارم تکرار شده‌اند. پیشنهادم برای بهتر شدن و شیرین‌تر شدن کتاب‌ها این است که مانند کتاب فلسفه، کتاب‌های جامعه‌شناسی ۱، ۲، ۳ در مورد زندگی جامعه‌شناسان بزرگ مطالبی ارائه کنند.

اینکه می‌فرمایید مطالب واضح نیستند و مبهم‌اند یا کاربردی نیستند، با استناد به چه مصادیقی است؟

● **سمیعی:** مثلاً نظریهٔ اندام‌وارگی کنت و یا نظریهٔ ویر در مورد ویژگی‌های جامعهٔ مدرن را به شکل گذرا و خیلی سطحی مطرح می‌کند. یا مثلاً جامعه‌شناسی پوزیتیویستی و نظریات

با توجه به مسائلی که فرمودید، احساس می‌شود کتاب‌ها را بیشتر نظری می‌دانید تا مرتبط با زندگی واقعی.

● **سمیعی:** بله. ما در سال سوم در قسمت‌های آخر کتاب بحث‌های نظری در مورد مشروعیت نظام‌های سیاسی در جهان داریم، که کتاب در مورد مصادیق آن ساکت است. یعنی وقتی می‌خواهیم در مدرسه در مورد مسائل اجتماعی و مصادیق مشروعیت صحبت کنیم، امکانش وجود ندارد. ما در «مدرسه‌شاهد» نتوانستیم یک جلسه در مورد مشروعیت به درستی صحبت کنیم. اگر بعضی بحث‌ها سر کلاس مطرح نشوند، بچه‌ها کجا می‌توانند موضوع را درک کنند؟

از طرف دیگر، مطالب علوم اجتماعی سال چهارم سنگین‌اند. من برای رفتن به کلاس چند ساعت مطالعه می‌کنم تا با اطلاعات کلی و مفیدی تدریس کنم. ما باید اطلاعات داشته باشیم تا بتوانیم به خوبی آموزش دهیم. برای درس علوم اجتماعی خیلی مطلب باید تهیه کنیم، مطالب خوبی هم داریم، اما زمان محدود است. بچه‌ها اواخر اسفند سخت به کلاس می‌آیند. به درس چهاردهم نرسیده‌ایم که کلاس‌ها دچار افت حضور می‌شوند. دانش‌آموزان هم به نمره ۱۰ راضی هستند. حتی مشاوران مدرسه هم گرفتن نمره ۱۰ را در این درس کافی می‌دانند و به بچه‌ها سفارش می‌کنند.

به نظر من در کنار همه این‌ها مطالب باید کاربردی‌تر باشند تا دانش‌آموز احساس کند یکی از مشکلات اجتماعی و یا سؤالاتی که در این سن و سال داشته و دارد، با مطالعه کتاب روشن و حل می‌شود و مطالعه کتاب برایش مفید است. در کتاب جامعه‌شناسی ۱ قدیم روی دردهای اجتماعی به خوبی انگشت گذاشته شده بود. بچه‌ها هم با اشتیاق خوبی جذب درس می‌شدند. مثلاً در بحث قدرت و ثروت ما می‌توانستیم تفاوت افراد را با مثال‌های عینی بیان کنیم.

اشاره‌ای شد به اینکه تغییرات اخیر کتاب‌های جامعه‌شناسی بیشتر جنبه نظری داشته‌اند. آیا برای بومی‌سازی علوم اجتماعی این تغییرات مفهومی و نظری را لازم نمی‌دانید؟

● **ملک‌آذری:** در صحبت‌هایی که با دفتر تألیف داشتیم، با توجه به اهداف جمهوری اسلامی، بومی‌سازی جامعه‌شناسی و علوم اجتماعی مطرح بود، اما به نظر من این اتفاق خیلی هم رخ نداده است. از طرف دیگر، با وجود اینکه باید بومی‌سازی کنیم، اما این علم در دنیا با یک سلسله مفروضات، مفاهیم بنیادی مطرح و شناخته شده است. در بومی‌سازی ما نمی‌توانیم بدون توجه به این پیشینه و زبان پذیرفته شده علوم اجتماعی را درک کنیم. یعنی داخل همین جامعه‌شناسی باید به نقد و اصلاح آن بپردازیم و نمی‌توانیم علم جامعه‌شناسی دیگری خلق کنیم.

در دنیا جامعه‌شناسان فرانسوی، آمریکایی و... همه تعریف واحدی از جامعه‌شناسی ندارند، بنابراین جامعه‌شناسان ما نیز می‌توانند تعریف خودشان را با توجه به فرهنگ ملی و دینی از این علم داشته باشند؟

● **آشتیانی:** هر علمی باید یک سلسله مبانی، مفروضات و زبان مشترکی داشته باشد تا دانشمندان بتوانند در آن چارچوب با هم مفاهیم کنند. این زبان و مبانی مشترک بین جامعه‌شناسان دنیا نیز وجود دارد؛ می‌خواهد فرانسوی باشند یا آمریکایی. یکی از این مفروضات اجتناب از «قضاوت ارزشی» و ابیادها و نیایدهاست که به حوزه اخلاق و الهیات برمی‌گردد نه علم.

اما جامعه‌شناسان مختلف از نظریه‌ها برای تحلیل، بررسی و حل مسائل جامعه خودشان استفاده می‌کنند و ممکن است در این آزمون و استفاده از نظریه‌ها به دیدگاه‌های جدیدی برسند و بر آن نظریه نقدی وارد کنند یا از عمومیتش بکاهند و اصلاحش کنند. این روند نوعی بومی‌سازی است، اما اصول، مبانی، مفروضات و زبان بین همه جامعه‌شناسان مشترک است.

● **سمیعی:** ما باید با شرایط امروز جامعه خودمان از جامعه‌شناسی استفاده کنیم. بحث بر سر مفاهیم نظری نیست، بلکه مسئله کاربردی بودن مطرح است. دانش‌آموز یک کتاب را تا چه زمانی مطالعه می‌کند و چه زمانی خوابش می‌گیرد؟ اگر کتاب جذابیت داشته باشد، تا انتها آن را مطالعه می‌کند، اما وقتی احساس کند مشکلی از او حل نمی‌شود، کتاب را کنار می‌گذارد. وقتی در ابتدای کتاب علوم انسانی را تعریف می‌کنیم و مزیت‌های آن را نسبت به علوم طبیعی شرح می‌دهیم، در ادامه نیز باید مطالب کتاب به قدری جذاب باشند که دانش‌آموز این برتری را نسبت به علوم طبیعی احساس کند.

اما به نظر من دانش‌آموزان با مطالعه این کتاب‌های جامعه‌شناسی به چنین باوری نمی‌رسند، چون کاربردی نیست.

● **درویش:** بیشتر بحث روی جامعه‌شناسی ۱ است، در جامعه‌شناسی ۲ مشکلی نیست. جامعه‌شناسی ۱ بدون هیچ پیش‌زمینه‌ای وارد بحثی سنگین می‌شود.

منظوران از مباحث سنگین چیست، لطفاً مصادیق را بفرمایید؟

● **آشتیانی:** کتاب رویکرد فلسفی دارد. ما تا چه اندازه باید فلسفه بدانیم و به آن مسلط باشیم تا حکمت عملی و نظری را تدریس کنیم و ما چه قدر زمان داریم که این بحث‌ها را در درس جامعه‌شناسی جا بیندازیم؟ (پاراگرافی از کتاب را نشان می‌دهد) آیا این عبارت برای بچه‌های پایه‌های دوم و سوم دبیرستان مناسب است؟

ارتباط دانش آموزان با کتاب‌ها چگونه است؟

● **درویش:** در کتاب جامعه‌شناسی ۲ دستمان باز است، چون در مورد «هویت» بحث می‌کند. در این کتاب بحث خرده فرهنگ‌های تمام مناطق را آورده که برای دانش آموز جذاب است.

● **ملک آذری:** همه مشکلات به کتاب درسی بر نمی‌گردند، برخی از مشکلات به نوع سازمان‌دهی و استفاده از دبیران برمی‌گردد. خیلی از دبیران در علوم اجتماعی تخصص ندارند. من خودم در مدرسه‌های مشاور بودم و کس دیگری که روان‌شناسی خوانده بود، علوم اجتماعی و جامعه‌شناسی تدریس می‌کرد. وقتی دبیر ریاضی ساعت کم می‌آورد، مطالعات اجتماعی درس می‌دهد.

دبیر الهیات جامعه‌شناسی تدریس می‌کند. همکاری هم که فلسفه خوانده جامعه‌شناسی و تاریخ را هم درس می‌دهد. خوب مسلم است این معلم در درک مباحث مشکل خواهد داشت و قادر نیست این درس را به گونه‌ای جذاب ارائه دهد و دانش‌آموزان بی‌میل می‌شوند.

● **آشتیانی:** دانش‌آموزان آن‌گیزه‌ای را که باید برای مطالعه کتاب داشته باشند، ندارند. مشکل کتاب جذاب نبودن آن است. جای زندگی‌نامه جامعه‌شناسان بزرگ در کتاب‌ها خالی است، شخصیت‌شناسی نداریم. شما در کتاب تاریخ می‌بینید که مصدق و آیت‌الله کاشانی را معرفی کرده‌اند و همچنین نواب صفوی را. اما در کتاب درسی جامعه‌شناسی این موضوع را نداریم. مثلاً به برخی از نظرات کنت و وبر اشاره شده، اما آن‌ها را معرفی نکرده است. ضمن اینکه کتاب باید از فلسفی بودن هم فاصله بگیرد.

در مورد تغییر محتوای کتاب‌ها مگر دبیران قبلاً توجه نشده بودند؟

● **ملک آذری:** در نشست‌هایی که با اعضای دفتر تألیف داشتیم، معلوم شد که دبیران توجه نشده‌اند و اکثراً با کتاب مشکل داشتند. کتاب را بیشتر دارای رویکرد دینی و فلسفی می‌دانستند و این موجب شده بود تا جبهه‌گیری شود. تا جایی که خود من می‌گفتم اگر قرار بود فلسفه تدریس کنم، لیسانس فلسفه می‌گرفتم. من می‌خواهم جامعه‌شناسی تدریس کنم. از طرف دیگر، در مورد تغییرات کتاب از دبیران نظرخواهی نشده بود و به‌طور ناگهانی تغییراتی دادند. بعد از چهار ماه یک جلسه ضمن خدمت گذاشتند که تداوم هم نداشت و شرایط ویژه‌ای هم برای حضور همکاران در این جلسات ضمن خدمت در نظر گرفته بودند.

● **درویش:** برای درس‌های علوم اجتماعی آموزش ضمن خدمت نگذاشتند، فقط همکاری آمد و از بومی‌سازی صحبت‌هایی کرد.

جبهه‌گیری هم وجود داشت، چون با تغییر ناگهانی و عمده مواجه بودیم. ما در کتاب قبلی موضوعاتی را تدریس می‌کردیم که کاملاً با مطالب این کتاب متفاوت بود.

● **آشتیانی:** اگر هدف جامعه‌شناسی آماده کردن افراد برای زندگی در جامعه و ساختن شهروند مناسب است، این کتاب‌ها با توجه به تجربه سال‌هایی که تدریس می‌کنم، ما را به این مقصود نمی‌رسانند. مطالب کتاب‌های علوم اجتماعی، جامعه‌شناسی و مطالعات اجتماعی هدف کلی درس جامعه‌شناسی را محقق نمی‌کنند. یعنی با توجه به مسائل این کتاب‌ها ما موفق نشده‌ایم شهروند جامعه‌پذیر و مناسب تربیت کنیم و هر روز بیشتر داریم از این هدف فاصله می‌گیریم. این کتاب‌ها بیشتر فلسفی‌اند تا جامعه‌شناسانه.

معلمان و دبیران علوم اجتماعی تا چه اندازه از روش‌های فعال تدریس برای جا انداختن و علاقه‌مند کردن دانش‌آموزان به این درس استفاده می‌کنند؟

● **ملک آذری:** روش‌های فعال تدریس به خوبی جواب می‌دهند. مثل گروه‌بندی‌ها و کارهای تیمی که موجب می‌شوند کلاس‌ها از حالت سخنرانی خارج شوند. اما کلاس و حجم کتاب‌های علوم اجتماعی کمتر این مجال را می‌دهد.

● **سمیعی:** روش‌های فعال تدریس امروز به‌صورت تکنیک‌هایی مفید در مدرسه شناخته شده‌اند، اما فرصت و زمان محدود و مسلط نبودن معلمان در استفاده از این تکنیک‌ها امکان استفاده از آن‌ها را نمی‌دهد. از طرف دیگر، شکستن شیوه‌های سنتی خود چالش دیگری است.

● **آشتیانی:** به لحاظ نظری استفاده از این روش‌ها قابل قبول است، اما چه قدر می‌شود روش‌های فعال تدریس را عملیاتی کرد؟ بیشترین کاری که من کرده‌ام، این بوده است که در مورد کشورهای جهان سوم و آمریکای لاتین، جنگ جهانی دوم سی‌دی تهیه کردم و مسائل جامعه‌شناختی را به شکل ملموس با بچه‌ها در میان گذاشتم که خیلی برایشان جذاب بود.

مدیران مدرسه‌ها و مسئولان آموزش و پرورش با درس علوم اجتماعی چگونه برخورد می‌کنند؟

● **سمیعی:** مدیران مدرسه‌ها هنوز با مسئله اهمیت و ضرورت درس علوم اجتماعی کنار نیامده‌اند و می‌گویند همان دو ساعت برای این درس کافی است.

● **ملک آذری:** من خواهش می‌کنم که بزرگان به این درس با محبت نگاه کنند و برای تدریس آن از دبیران تخصصی استفاده شود. مدیران درس‌ها را به مهم و غیرمهم تعریف کرده‌اند که علوم اجتماعی در نظر آن‌ها غیرمهم محسوب می‌شود. رفع این مشکل به فرهنگ‌سازی نیاز دارد و باید از خود آموزش و پرورش شروع شود.